

Əli Rüstəmov

Pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Nuriyə Mustafayeva

Kompüter mərkəzinin mühəndisi

KORPORATİV KİTABXANA-İNFORMASIYA ŞƏBƏKƏLƏRİNDƏ KATALOQLAŞDIRMANIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Kitabxanalar arasında korporativlik ideyası 70-ci illərin əvvəllərində yaranmışdır. Bu dövrdə bir sıra Avropa ölkələrinin kitabxanalarında korporativliyin ilkin mərhələsi kimi soraq-informasiya sistemləri yaradılmışdır. Kitabxanaların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaradılan belə axtarış sistemlərinə toplu kartoçka və çap kataloqlarını misal östərmək olar. Deyilən dövrdə kompüter və xüsusilə telerabitə texnikası və texnologiyaları lazımi səviyyədə olmadığından on-layn rejimində informasiya axtarışı və mübadiləsi mümkün deyildi. Buna görə də bir sıra xarici ölkələrin kitabxanalarına daxil olan yeni ədəbiyyatın bibliografik yazıları maqnit lentinə keçirilirdi və iştirakçı kitabxanalar arasında mübadilə edilirdi. Həmin kitabxanaların baza informasiya mərkəzi funksiyasını Ohayo kitabxana-kompüter mərkəzi (OCLC) yerinə yetirirdi. Yaranmasının ilk dövrlərində onun korporativ elektron kataloqu 2200 Avropa və Amerika kitabxanalarının komplektləşdirdiyi cari sənədlərin MARC formatında bibliografik yazılarını əhatə edirdi. 2001-ci il məlumatına görə deyilən korporativ elektron kataloq 65-ə qədər ölkənin 20 mindən artıq kitabxanasında mühafizə edilən 35,5 milyon adda ədəbiyyatın bibliografik yazılarını əhatə edir. Bundan başqa, RLIN, PICA, RUSLAN və digər korporativ kataloqlaşdırma şəbəkələri vardır.

Sovet dövründə korporativlik konsepsiyası təşkilati və metodik baxımdan sərt mərkəzləşdirilmiş kitabxana və informasiya şəbəkələri çərçivəsində müəyyən qədər reallaşdırılmışdı. Belə ki, 70-ci illərin ortalarında ümumittifaq və sahəvi informasiya mərkəzləri ixtisaslaşdıqları sahələr üzrə cari informasiyaların maqnit lentlərində vahid kommunikativ format əsasında bibliografik yazılarını hazırlayıb, aralarında mübadi-

lə edirdilər. Bu formatlar əsasında paylaşdırılmış məlumat bazaları, müxtəlif səviyyəli (sahə, respublika, diyar, vilayət və s.) avtomatlaşdırılmış elmi-texniki informasiya mərkəzləri yaradılmışdı və istifadəçilərə paket rejimində xidmət göstərilirdi; şəbəkədə məlumat mübadiləsinin təşkilati-metodiki qaydaları və dövlət maliyyə mexanizmi işlənilib hazırlanmışdı. Burada maqnit lentlərinə yazılmış məlumat bazaları korporativ məhsul olsa da, elektron kataloqlar üçün onlar əsasında işçi formatlar yaratmaq lazım gəlirdi. 70-ci illərin ortalarında bu istiqamətdə SSRİ Dövlət Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanasında (QPNTB SSSR) əhəmiyyətli işlər görülmüşdü. Məhz SSRİ-də ilk korporativ kataloqlaşdırma sistemi-SSRİ kitabxanalarına daxil olan cari xarici elmi-texniki kitabların (AS ZK) və seriyalı nəşrlərin (AS ZSI) avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmışdı. Hazırda MDB ölkələrində korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması sahəsində xeyli deklarasiyaların və layihələrin olmasına baxmayaraq, deyilən avtomatlaşdırılmış sistem elmi-texniki ədəbiyyatın avtomatlaşdırılmış sistem (AS RSvK) adı altında indi də fəaliyyət göstərir.

Bu sistemdə tam təsnifat indeksi və saxlanma yeri (kitabxanaların kodları) olan bibliografik yazılar korporativ məhsul hesab edilir [1, s.15]. Bundan başqa, Rusiyada Mədəniyyət Nazirliyinin təşəbbüsü, 20 kitabxananın iştirakı və QPNTB-nin rəhbərliyi altında Rusiya baza Korporativ Kataloqlaşdırma Mərkəzinin yaradılması layihəsi [7] işlənmişdir. Rusiyanın regionlarında da (Məs.:Tomsk, Moskva, Sankt-Peterburq, Kemerovo və s.) hər birində orta hesabla 15-20 kitabxana olan ərazi korporativ kitabxana-informasiya mərkəzinin yaradılması müşahidə edilir [1, s.15]. 2002-ci ildə həmin mərkəzlər ARBİKON adlı yeni peşəkar assosasiya yaratmışlar.

Korporativlik elementləri 70-ci illərin ortalarında vahid respublika soraq-informasiya fondunun (ERSİF) yaradılmasında da müşahidə edilirdi. Şəbəkənin rəsmi təlimat sənədləri, təşkilati strukturu və maliyyə təminatı işlənilib hazırlanmışdı [2].

Azərbaycan Respublikasında ERSİF-in iştirakçıları 25 iri elmi, texniki və kütləvi kitabxana idi. ERSİF konsepsiyasının korporativ elementləri aşağıdakılardan ibarət idi: 1) soraq-axtarmaq vasitələrinin (kataloq və kartotekaların) tematik bölgülərinin statistik parametrlərinin (məs: ədəbiyyatın ad etibarilə miqdarı, artım dinamikası, nüsxəlilik və s.) müəyyənləşdirilməsi; 2) vahid koordinativ komplektləşdirmə planının işlənməsi; 3) toplu kartoçka kataloqunun cari komplektləşdirilən nəşrlər üzrə elektron versiyasının işlənməsi. ERSİF-in koordinativ rəhbərlik funksiyasını əlaqədar elmi-metodiki mərkəzlər yerinə yetirirdi. Göstərilən məsələlərin əksəriyyəti təcrübə olaraq həll edilmişdi [3, 4].

So-nuncu göstərilən məsələ eksperimental variantda respublika integral avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin «Bibliografik informasiya» altsistemine bir funksiyası kimi reallaşdırılmışdı [5, 6].

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq informasiya və kommunikasiya texnikası və texnologiyaları sahəsində ardıcıl yüksələn xətlə nəhəng keyfiyyət dəyişikliyi baş verir. Xüsusilə lokal və milli şəbəkə sistemləri, fərdi kompüterlər, internet, CD-ROM texnologiyaları, nəhayət ən son nailiyyət olan mobil rabitə vasitələri şəbəkə sisteminin yaradılması sahəsində yeni üfqlər açılmışdır. Bunlarla yanaşı, MDB ölkələrində kitabxanaların sət mərkəzləşdirilmiş inzibati-amirlik metodları ilə idarə edilməsi əvəzinə demokratik və müstəqillik prinsipləri bərqərar olmuşdur. Lakin son 10-15 ildə kitabxanalar yaşamaq, mövcud olmaq uğrunda mübarizə aparmış, maliyyə təminatı minimum həddə endirilmiş, komplektləşdirilən cari ədəbiyyatın miqdarı dəfələrlə azalmışdır. Müasir kitabxana-informasiya mühiti üçün xarakterik tendensiyalar (dünya kitabxanaları ilə sərbəst qarşılıqlı əməkdaşlıq, dünya kitabxana-informasiya məkanına maneəsiz müraciət və s.) hər bir kitabxana üçün real imkanlar yaratmışdır. Belə bir ziddiyyətli şəraitdə kitabxanalar korporativ fəaliyyət prinsipləri əsasında yeni yollar axtarmaq, qüvvələri birləşdirmək, az maliyyə vəsaiti sərf etməklə öz ümumi problemlərini birləşdirməyə məcburdur. Buna görə də korporativ-kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yeni kitabxana-informasiya və kompüter-program mühitinə uyğun olaraq layihələşdirilməsi və reallaşdırılması hər bir kitabxana üçün (xüsusilə kiçik və orta səviyyəli kitabxana) obyektiv zərurətdir.

Müasir dövrdə korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsi texniki-program resursları lazımı səviyyədə olan yəni lokal kompyuter şəbəkəsi avtomatlaşdırılmış iş yerləri (AİY) açıq sistem arxitekturası ilə qurulan kitabxanaların cəmiyyət birləşməsidir (əlaqələnməsidir). Bu təşkilati formaya bəzən kitabxana konsorsiumu da deyirlər. Burada qeyd etmək vacibdir ki, korporativ şəbəkə formasında fəaliyyəti yalnız kitabxanalara aid deyildir. Hazırda respublikada dövlət statistikasına, rabitə, gömrük və s. sahələrdə korporativ şəbəkələr təşkil edilir. Əlbəttə, onların mərkəzləşdirilmiş və paylanmış informasiya resursları, funksiyaları, maliyyə mexanizmi və fəaliyyət istiqamətləri kitabxanalardan fərqlənir. Lakin vacib jəhət odur ki, onların təşkilati-texniki strukturu və informasiya mübadiləsi korporativ prinsiplərə əsaslanır. Z39.50 və Ariel protokolu burada da geniş istifadə olunur.

Hər hansı korporativ şəbəkənin iştirakçısı olmaq üçün joğrafi yerləşmə məkanından asılı olmayaraq hər bir iştirakçı kitabxana müəyyən vəzifələri həll etmək barədə öhdəçilik götürür: konsorsiumda daimi və ya uzun müddət iştirak etmək; öz biblioqrafik və qismən ilkin sənəd massivlərini elektron formaya keçirmək və şəbəkə iştirakçılarının istifadəsinə vermək; istifadə edilən texniki-proqram təminatının şəbəkə üçün qəbul edilmiş tələblərə cavab verməsi; şəbəkənin jəri və perspektiv fəaliyyəti üçün iştirakçılar tərəfindən qəbul edilmiş texniki təminat vasitələrinin və maliyyə vəsaitlərinin ayrılması və s.

Rusiyanın və bəzi uzaq xarici ölkələrin korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin təşkili təcrübələri göstərir ki, şəbəkənin fəaliyyətinə xüsusi koordinativ orqan-direktorluq rəhbərlik edir. Direktorluğun üzvləri iştirakçı kitabxanaların təqdimatı əsasında seçilir. Üzvlərin miqdarı iştirakçı kitabxanaların sayından asılıdır. Üzvlər bir qayda olaraq, kitabxana işini və yeni informasiya texnologiyalarını yaxşı bilən mütəxəssislərdən ibarət olur. Üzvlər içərisindən səsvərmə yolu ilə 2-3 nəfər direktor müavinləri seçilir. Müavinlər şəbəkənin əsas fəaliyyət istiqamətləri (məs.: texniki-proqram təminatı, informasiya mübadiləsi, maliyyə məsələləri və s.) üzrə elmi-metodik və idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirirlər. Ərazidaxili şəbəkələrdə elmi-tədqiqat işlərinin koordinasiya edilməsi üçün elmi katibliyin və xüsusi mərkəzi elmi şuranın təşkili də məqsəduyğun hesab edilir [7]. Direktorluq müəyyən iştirakçı kitabxananın iqtisadi-maliyyə fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququna malik deyil. Lakin şəbəkənin inkişaf planını işləmək, şəbəkədə və onun ayrı-ayrı qovşaqlarında işləri təşkil etmək, malliyyə ehtiyatlarını axtarmaq, əldə etmək, iştirakçılar arasında paylamaq, icra edilən işlərin həcminə, keyfiyyətinə, texnoloji və maliyyə intizamına nəzarət etmək, yeni üzvləri şəbəkəyə qəbul etmək, xarici partnyorlarla əməkdaşlığı təşkil etmək, şəbəkə problemlərinə dair təbiiq-elmi tədqiqatları təşkil və idarə etmək və s. direktorluğun birbaşa funksiyalarıdır.

Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsi mahiyyəti etibarilə ərazicə uzaq məsafədə yerləşən lokal kitabxana-kompüter şəbəkələrinin şəbəkəsidir, yəni metaşəbəkədir. Hər şəbəkə açıq sistem arxitekturasında (klient-server konsepsiyası) qurulur və paylaşılmış informasiya resurslarına malik olur. Şəbəkələr arasında əlaqə və informasiya mübadiləsi kompüter-proqram (ilk növbədə Z39.50 protokolu), telerabitə vasitələri, qlobal şəbəkə və on-layn rejimli kommunikasiya kanalları

vasitəsilə təşkil edilir". Quruluşca mürəkkəb olan, geniş coğrafi ərazini əhatə edən şəbəkələrin strukturunda baza informasiya mərkəzinin (provayderin) və ərazi şəbəkə mərkəzlərinin olması vacibdir. Rusiya korporativ kataloqlaşdırma mərkəzinin (RKKM) layihə-təşkilatı strukturu [7] deyilən fikrə əyani nümunə ola bilər. Rusiyanın müxtəlif regionlarında (məs.: Moskva, Sankt-Peterburq, Tomsk, Vladivostok və s.) yaradılmaqda olan ərazi şəbəkə mərkəzləri əlaqədar regionun korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinə xidmət göstərir və onların korporativ istiqamətdə fəaliyyətlərini bütün korporativ şəbəkə ilə əlaqələndirir. Eləcə də Ohayo kitabxana-kompüter mərkəzinin (OCLC) baza mərkəzi olmaqla, tərkibində 120-yə qədər ərazi şəbəkə mərkəzi yaradılmışdır.

Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinin informasiya resurslarının formalaşdırılması əsasən iştirakçı kitabxanaların lokal şəbəkələri və ərazi şəbəkə mərkəzləri tərəfindən həyata keçirilir. Elektron informasiya resurslarının formalaşdırılmasında INTERNET-in elektron şəbəkə xidmətlərindən də istifadə edilir. Baza və ərazi şəbəkə mərkəzlərində birgə istifadə üçün normativ və metodik sənədlər, soruq-informasiyaları və linqvistik təminat vasitələri üzrə məlumat bazaları yaradılır.

Qeyd edək ki, korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması şəxəli, çoxistiqamətli və kifayət qədər mürəkkəb problemdir. Burada informasiya texnologiyalarının bütün nəzəri, metodik və təcrübi arsenalı üzvi şəkildə sintez olunur. Informasiyalaşdırılmış cəmiyyəyə keçid əsasən informasiya resurslarının optimallaşdırılması əsasında mümkün olduğundan, deyilən problemdə həmçinin informasiyalaşdırmanın aparıcı istiqamətlərindən biri ifadə olunur. Bütün bunlara görə də korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması coğrafi məkan (region, ölkə və beynəlxalq korporativ şəbəkə), fəaliyyət istiqamətləri (məs.: korporativ kataloqlaşdırma, tam mətnli məlumat bazalarının və şəbəkə elektron kitabxananın yaradılması, sənədlərin elektron göndərişi və s.), maliyyə məsələləri (kitabxana-informasiya məhsullarına və xidmətlərinə qiymətqoyma mexanizminin işlənməsi, bazar marketingi və s.) və bir sıra digər problemləri özündə cəmləşdirir.

Təbii ki, istər ənənəvi, istərsə də elektron informasiya resursları müəyyən ünvan, axtarış əlaməti olmadan axtarılıb tapıla və ya generasiya oluna bilməz. Digər tərəfdən cəmiyyətin bütün tarixi inkişaf müddətində yaratdığı ənənəvi informasiya resurslarını osifirovka etmək

* Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinin texniki və proqram təminatı, icra olunan texnoloji proseslərinin xarakteristikası geniş və mürəkkəb olduğuna görə bu barədə növbəti məqalədə danışılacaqdır.

çetindir və buna kəskin ehtiyac da yoxdur. Həmin resursları axtarmaq üçün ilk növbədə qlobal axtarış sistemləri yaradılmalıdır. Bu baxımdan korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması istiqamətində həll edilməsi lazım gələn ilk istiqamət korporativ kataloqlaşdırmaadır. Yuxarıda deyilən digər fəaliyyət istiqamətləri də paralel şəkildə həll edilməkdədir. Korporativlik istiqamətində və ümumiyyətlə, bütün informasiya fəaliyyətində az işlənmiş problem iqtisadi (o cümlədən maliyyə mexanizmi) problemdir.

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, korporativ kataloqlaşdırma sovet dövründə və qismən indi də əlaqədar respublika Kitab Palataları tərəfindən icra edilən mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmadan fərqlənir. Korporativ kataloqlaşdırma bir neçə kitabxananın kollektiv əmək bölgüsü əsasında yeni daxil olmuş sənədlərə elektron üsullarla kataloqlaşdırma prosesi. Bu işlə iştirakçı kitabxananın kataloqlaşdırma üzrə AİY məşğul olur. Məlum olduğu kimi, mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma işə mütləq nüsxə kimi daxil olan ölkə nəşrləri əsasında kataloqlaşdırmanın aparılması, çap kartoçkalarının və rəsmi dövrü bibliografik nəşrlərin (salnamələrin) hazırlanması prosesidir (hazırda respublika çox pis vəziyyətdədir). Göstərilən iki tip qlobal kataloqlaşdırmanı qarşı-qarşıya qoymaq olmaz. Çünki onların kəşiməyən bir sıra əlamətləri vardır: xarici ölkə nəşrləri; məcburi nüsxələrin daxil olmayan hissəsi; sənədlərin fərdi və qrup halında bibliografik təsviri; retrokonversiya və s. Belə bir kitabxana-informasiya mühitinin nəzərə alaraq, bir tərəfdən mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma massivinin, digər tərəfdən korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinin iştirakçıları tərəfindən yeni nəşrlərə hazırlanmış bibliografik təsvirlərin müqayisəsi əsasında çoxdəfəlik istifadə məqsədilə vahid bibliografik informasiya massivi yaratmaq və korporativ kataloqlaşdırma mərkəzinin baza massivinə daxil etmək məqsədəuyğundur. Buna görə də Respublika Kitab Palatasının korporativ şəbəkələrin yaradılmasına daha dərin marağı olmalıdır. «Kitabxana işi haqqında qanun»un bir sıra müddələrinin, o cümlədən məcburi nüsxə barəsində hüquqi tələblərin faktiki olaraq işləmədiyi bir şəraitdə deyilən tədbir daha məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Bu tədbirin son nəticəsi bir tərəfdən dövlət bibliografiyasının müasir şəraitdə düzğun təşkilinə, digər tərəfdən yeni integral tipli, açıq arxitekturalı kitabxana bibliografiya on-layn baza mərkəzinin yaradılmasına gətirib çıxarır. Bununla da respublikanın kitabxana-informasiya resursları həm kitabxanalar, həm respublika, həm də dünyanın bütün istifadəçiləri tərəfindən istifadə edilə bilər. Xarici ölkələrin korporativ kitabxana-informasiya

şəbəkələrinin təcrübələri göstərir ki, on-layn baza mərkəzi funksiyasını əlaqədar ölkənin milli kitabxanası yerinə yetirir. Şəbəkə elektron kataloqlaşdırma baza massivi də, korporativlik əsasında bu tip kitabxanalarda yaradılır. Bu kataloqlaşdırma açıq şəbəkə arxitekturasında qurulur, həm şəbəkə daxili, həm də xarici ölkələrin korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələri ilə informasiya mübadiləsi aparır. On-layn baza mərkəzi aşağıdakı əsas funksiyalar icra edir:

1) korporativ kataloqlaşdırma texnologiyalarının optimal səviyyəsinin və mərkəzin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

2) iştirakçı kitabxanaların kataloqlarının mərkəzləşdirilmiş retrokonversiyasına aid məsələlərin reallaşdırılması;

3) korporativ şəbəkə iştirakçıları arasında kitabxana-informasiya məhsullarına və xidmətlərinə müraciətin təşkili;

4) iştirakçı kitabxanaların paylanmış fondu üçün toplu elektron kataloqlaşdırma reallaşdırılması;

5) xarici ölkə istifadəçilərinə şəbəkə rejimində xidmət məqsədi və problem yönümlü məlumat bazalarının və digər informasiya məhsullarının yaradılmasına kömək göstərmək;

6) KAA-nın elektron servis funksiyalarını reallaşdırmaq məqsədilə soruşulan ilkin sənədlərin osifirovkası, skanerləşdirilməsi və elektron göndərmə texnologiyalarından istifadə edilməsi;

7) CD-ROM texnologiyalarının geniş tətbiqi əsasında seçilmiş repertuarlarda elektron kitabxanaların və mikroformalarda həmin nəşrlərin ehtiyat fondunun yaradılması;

8) xarici ölkələrin fəaliyyət göstərən korporativ kataloqlaşdırma mərkəzləri (ilk növbədə onlardan ən dolğunu olan OCLC) elektron bibliografiya massivlərinin iştirakçı kitabxanalara daxil olan cari xarici nəşrlərin korporativ kataloqlaşdırma üçün istifadə edilməsi;

Bir neçə MDB ölkəsində, xüsusilə Rusiyada korporativ kataloqlaşdırma və şəbəkə elektron kataloqlaşdırma dair bitkin layihələrin [5, 6] işlənməsinə baxmayaraq, interaktiv rejimdə fəaliyyət göstərən real korporativ kataloqlaşdırma sistemi hələlik yoxdur. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatlarla yaxından tanışlıq göstərir ki, korporativ kataloqlaşdırma probleminin MDB ölkələri üçün həll edilməsi vacib olan dörd əsas cəhəti vardır:

1) kommunikativ və işçi formatların müxtəlifliyi, yəni MDB-nin bir sıra iri kitabxanaların elektron kataloqları üçün müxtəlif bibliografik yazı formatlarının tətbiq edilməsi;

2) layihələşdirilən korporativ şəbəkələrin iştirakçısı olmaq istəyən bir sıra kitabxanalarda (xüsusilə orta səviyyəli) kompüter texnikasının,

lokal hesablama şəbəkəsinin və kommunikasiya avadanlıqlarının az və aşağı səviyyədə olması;

- 3) korporativ şəbəkələr üçün maliyyə mexanizminin olmaması;
- 4) yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində ixtisaslı kadrların kitabxanalarında olmaması və ya azlığı.

Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsində informasiya proseslərinin, o cümlədən elektron kataloqlaşdırmanın şəbəkədaxili və şəbəkəxarici uyğunluğunun təmin edilməsi vacib cəhətdir. Belə ki, şəbəkə üzvlərinin hər biri digərlərinin elektron informasiya resurslarından öz işlərini tənzim etmək məqsədilə istifadə etməlidir, informasiya mübadiləsi aparmalıdır, həm də öz serveri vasitəsilə geniş informasiya məkanına çıxmalıdır. Buna görə də şəbəkənin informasiya, proqram və texniki uyğunluğu təmin edilməlidir. Şəbəkənin proqram və texniki təminat məsələləri geniş və mürəkkəb problem olduğuna görə bu barədə sonrakı məqalələrdə danışılacaqdır. Yuxarıda deyilən və həll edilməsi vacib olan birinci məsələ barədə qısaca danışaq.

Informasiya təminatının şəbəkədaxili uyğunluğu əsasən bibliografik formatların inkişafı, standartların, təsnifat və indeksləşdirmə sisteminin işlənməsindən ibarətdir. Bütün bunlar korporativ kataloqlaşdırma, şəbəkədaxili informasiya axtarışı və mübadiləsi üçün vacib olan bibliografik informasiya mühitidir [1, c.18].

Sovet dövründə və sonrakı müstəqillik illərində bibliografik təsvir 7.1.76 və 80-ci illərdə təkmilləşdirilmiş 7.1.84 nömrəli dövlət standartının tələblərinə əsasən aparılmışdır. Hazırda MDB ölkələri kitabxanalarının demək olar ki, hamısı kataloqlaşdırma və bibliografik proseslərlə bağlı olan digər fəaliyyət sahələri həmin standartlara əsaslanmışdır. Rusiyada həmin standartın AASR-2 (ingilis-amerikan kataloqlaşdırma standartı) ilə harmoniyası istiqamətində müəyyən işlər aparılır. Lakin deyilən hər iki standart ənənəvi kataloqlaşdırma texnologiyaları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

XX əsrin 70-ci illərinin ortalarında avtomatlaşdırılmış elmi-texniki informasiya şəbəkəsində istifadə etmək üçün bibliografik yazıların vahid kommunikativ formatları işlənmişdi və tətbiq edilmişdi. Bu istiqamətdə iki dövlət standartı tətbiq edilmişdi. Onlardan biri maqnit lentlərinə yazılan bibliografik informasiyaların fiziki strukturu, digər isə mübadilə məqsədilə bibliografik yazının semantik elementlərini müəyyən edirdi. 80-ci illərin ortalarında hər iki dövlət standartı təkmilləşdirildi və təsdiq edildi [9, 10]. Bibliografik yazının fiziki strukturu 70-ci illərin ortalarında işlənilib tətbiq edilən universal MARC (UNIMARC) formatına (ISBD 2709 standartına) xeyli uyğun idi (üç əsas fiziki sahədən iba-

rət idi: bibliografik yazı markeri; soruq-məlumat sahəsi; dəyişən uzunluqlu yazı sahələri). Lakin elektron kataloqlaşdırma üçün həmin kommunikativ formatlar əsasında işçi formatlar yaratmaq lazım gəlirdi. Bu iş ГПНТБ СССР-də həll edilmişdi, lakin heç bir digər kitabxanada tətbiq edilmədi. 80-ci illərin sonlarında universal MARC formatı daha da təkmilləşdirilmişdi, onunla işləmək üçün 4 hissəli təlimat hazırlandı və 90-cı illərin əvvəllərində rus dilinə də tərcümə edildi. Həmçinin UNIMARC-la uyğunlaşan RUSMARC elektron kataloqlaşdırma üçün milli format yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında da bu istiqamətdə BDU-nun kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi elmi-tədqiqat laboratoriyasında müəyyən işlər görülür.

Hələ 60-cı illərin sonlarından başlayaraq bir sıra xarici ölkələr elektron kataloqlaşdırma üçün MARC formatı əsasında milli formatlar yaratmışdılar (məs: CANMARC, UKMARC, USMARC, İZRAELMARC və s.). SSRİ-də bu problem 70-ci illərin ortalarında МЕКОФ (Международный коммуникативный формат) və ГКФ (Государственный коммуникативный формат) adlı formatların yaradılması istiqamətində həll edilmişdi. Lakin bu formatlar bibliografik yazıların maqnit lentlərində mübadiləsi üçün yaradılmışdı, kitabxanalarda elektron kataloqlaşdırma prosesləri baxımından onları konversiya etmək çətin idi. Digər tərəfdən, МЕКОФ-da MARC formatı ilə uyğunluq zəif təmin edilmişdi (məs.: bibliografik yazıların indikator və identifikatorları, bəzi altsahə elementləri uyğun deyildi). Bütün bunlara baxmayaraq, МЕКОФ/ГКФ Rusiyada hazırda da bir neçə təşkilat (məs: ВИНТИ, ИНИОН, РНИИПИ və s.) tərəfindən istifadə edilir. Bu formatların yeni şəraitə uyğun təkmilləşdirilməsi istiqamətində VINITI-də elmi-tədqiqat işləri aparılır. USMARC mahiyyəti etibarilə avtomatlaşdırılmış MARC sisteminin geniş yayılmış formatıdır. Bu formatdan Azərbaycan kitabxanalarında istifadə edilmir. Lakin Rusiyanın 1500-ə qədər kitabxanası (məs: MDU-nun Elmi Kitabxanası BKS kompaniyası, Rusiya Federasiyası Mədəniyyət Nazirliyinin dövlət informasiya-hesablama mərkəzi və s.) bu formatdan istifadə edir.

UNIMARC Rusiya Dövlət Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanası və Rusiya Kitab Palatası tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmiş CDS/ISIS platforması və bir sıra digər proqram vasitələri əsasında işləyən Rusiya Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-Informasiya Sistemlərinə (200-ə qədər istifadəçi-təşkilat) adaptasiya edilmişdir. Bu format əsasında Azərbaycan Respublikasında da milli kataloqlaşdırma formatının yaradılması üçün müəyyən işlər görülür.

Əlbəttə, milli kataloqlaşdırma formatının işənməsi ayrıca bir problemdir və bir məqalə əhatəsində onu ətraflı izah etmək çətinidir. Lakin problemin qoyuluşunun özü çox əhəmiyyətli və zəruridir. Həmçinin format işlənsə də, onun təcürbi tətbiqi üçün real milli zəmin hələlik kifayət deyil. Kitabxanaların böyük əksəriyyətində texniki resurslar yox dərəcəsinədir. Digər tərəfdən milli formatın yaradılmasının təcürbi sxemi və reallaşdırma əlqoritmi məlum deyil. Başqa bir tərəfdən, milli kataloqlaşdırma formatının yaradılması dünya kitabxana təcürbəsində bir sıra digər formatların artımı fonunda baş verir. Bu tendensiyanı müxtəlif tip və səviyyəli avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya, o cümlədən, korporativ kataloqlaşdırma sisteminin planlaşdırılmasında və işlənməsində nəzərə almaq lazımdır. Fikrimizcə, milli formatın işlənməsində USMARC - milli format - UNIMARC uyğunluq sistemi əsas götürülmüşdür.

Təsnifləşdirilmə və indeksləşdirmə istiqamətində MDB, o cümlədən Azərbaycan kitabxanalarında UOT və KBT tətbiq edilir. Bəzi ölkələrin (Rusiya, Belorusiya və s.) kitabxanalarında həm də Dövlət Elmi-Texniki İnformasiya Sisteminin Rubrikatoru (ГПИТБ) tətbiq edilir. Göstərilən təsnifat sistemləri müntəzəm olaraq təkmilləşdirilir. Belə ki, ГПИТБ-də UOT-un elektron versiyası hazırlanmışdır. Dünyada ən geniş tətbiq edilən M.Düi onluq təsnifatının 4 cildlik 21-ci nəşrinin rus dilinə tərcümə edilməsi və MDB kitabxanalarında tətbiqi bu sahədə mövcud olan parodaksial vəziyyəti bir qədər də mürəkkəbləşdirə bilər. Bu təsnifatın da elektron versiyası hazırlanmışdır. Buna görə də yaxın illərdə hansı təsnifat sisteminin qəbul edilməsi respublika kitabxanalarının seçim qarşısında qoyacaqdır. Qəbul ediləcək təsnifat sisteminin milli dilə tərcüməsi və elektron versiyasının da yaradılması qarşıda duran vacib problemdir. Mümkün alternativlərdən biri elektron realizasiyası şərti ilə deyilən təsnifat sxemlərinin hər üçünü və ya ikisini birlikdə istifadə etməkdir. Bu məqsədlə elektron versiyada hər 3 təsnifat sxeminin indekslərinin uyğunluq cədvəlləri və bunlara uyğun olaraq rublikaların lüğət-tezaurus sistemi işlənilib hazırlanmalı, elektron kataloqlaşdırımda vahid standart kimi qəbul edilməlidir. Bu istiqamətdə bölüşdürücü məlumat bazasının yaradılması da vacib problemdir. Bütün bunlarsız ümumiyyətlə, müxtəlif səviyyəli avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya şəbəkələrinin dil uyğunluğunu təmin etmək çətinidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Шрайберг Я.Л. Основные положения и принципы разработки автоматизированных библиотечно-информационных систем и сетей. - М., 2000. - 130с.
2. Рустамов А.М., Советкина Л.Г., Алиева Т.М. Единый республиканский справочно-информационный фонд (ЕРСИФ) Азербайджанской ССР // Науч и техн б.-ки СССР, 1982. - №1. - С. 18-24.
3. Рустамов А.М., Данилова Ю.М., Советкина Л.Г. Указатель рубрик каталогов и картотеки (ЕРСИФ) Азербайджанский ССР. - Баку, 1979. - 389 с.
4. Рустамов А.М. Мустафаева Р.И. Единый координационный план комплектования библиотек - членов ЕРСИФ-а Азербайджанской ССР. - Баку, 1980. - 179 с.
5. Рустамов А.М., Джанибекова Н.Г., Закиев В. Г. Информационная база банка документов/даных региональной интегральной библиотечно-информационной системы // Науч и техн б.-ки СССР, 1984. - №5-С.17-24
6. Рустамов А.М., Алиева Т.М. УЦЛ в интегральный библиотечно-информационной системе // Вopr. информационной теории и практики. Сбор. ВИНТИ, 1983. - №48. - С.61-82
7. Проект Российского центра корпоративной каталогизации (РЦКК) // http: www.rckk.ru
8. Проект электронной библиотеки Российского фонда фундаментальных исследований http: //193.233.79.157/progigt.htm
9. Гост 7.14.85. Коммуникативный формат библиографической записи на магнитной ленте. Структура записи. - М., 1985. - 14 с.
10. Гост 7.19.85. Коммуникативный формат библиографической записи на магнитной ленте. Содержание записи. - М., 1985. - 101 с.
11. Руководство по применению международного коммуникативного формата UNIMARC Ч.1-4-М., 1992.

Али Рустамов
Нурия Мустафаева

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КАТАЛОГИЗАЦИИ И КОРПОРАТИВНОЙ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СЕТИ

РЕЗЮМЕ

В статье дается определение корпоративной сети, излагается история, возникновения и развития таких сетей в мире и в странах-членах СНГ. Описывается организационная и техническая структура корпоративной библиотечно-информационной сети. Широко обсуждается вопросы применения каталогизационных форматов, систем классификации и индексирования, протоколов обмена библиографических данных.